

บทที่ 2

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการสังเคราะห์งานวิจัย

องค์ความรู้ที่จะใช้ประกอบการศึกษาเรื่องการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในเมืองไทย ช่วง พ.ศ.2547-2559 นั้น ประกอบไปด้วยแนวคิด ทฤษฎี เอกสารงานวิจัยที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

- 1) แนวคิดหลักการการสังเคราะห์งานวิจัย
- 2) แนวคิดเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
- 3) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดหลักการการสังเคราะห์งานวิจัย

2.1.1 ความหมายและจุดมุ่งหมาย

การสังเคราะห์งานวิจัย หมายถึง เทคนิควิธีการวิจัยตามระเบียบวิธีการวิจัยที่นำผลการวิจัยจากหลายๆ งานวิจัยที่ศึกษาในประเด็นปัญหาวิจัยเดียวกันมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยวิธีการทางสถิติ หรือวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพและนำเสนอข้อสรุปอย่างมีระบบ ทำให้ได้คำตอบปัญหาวิจัยที่ต้องการซึ่งมีลักษณะที่กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยการสังเคราะห์งานวิจัยมีข้อตกลงเบื้องต้นที่สำคัญ คือ งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์แต่ละเรื่องให้ข้อค้นพบแต่ละมุมของปรากฏการณ์ที่นักวิจัยต้องการศึกษา และเมื่อหาผลการวิจัยมาสังเคราะห์รวมกัน ผลการสังเคราะห์ที่ได้รับจะมีความกว้างขวางและลุ่มลึกมากกว่าที่จะได้รับจากงานวิจัยแต่ละเรื่อง (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542) จุดมุ่งหมายของการสังเคราะห์งานวิจัย เพื่อให้ได้ข้อความรู้ในเชิงสรุปผลการวิจัยที่มีอยู่กระจัดกระจาย ให้มีความชัดเจนและได้ข้อยุติยิ่งขึ้น

2.1.2 ขอบเขตและลักษณะสำคัญของการสังเคราะห์งานวิจัย

การสังเคราะห์งานวิจัยมีขอบเขตการดำเนินงานครอบคลุมในเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ (งานวิจัยและเผยแพร่ คณะศิลปศาสตร์ สถาบันการพลศึกษา วิทยาเขตมหาสารคาม, 2556)

- 1) การสังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี หลักการของศาสตร์
- 2) การสังเคราะห์ระเบียบวิธีวิจัย
- 3) การสังเคราะห์ข้อค้นพบจากผลงานวิจัย

การสังเคราะห์งานวิจัยจะมีลักษณะสำคัญอย่างน้อย 5 ประการ ได้แก่ (ภาควิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2554 อ้างถึงใน Glass et al., 1981)

ประการแรก การนำแนวคิด ทฤษฎี และหลักการของศาสตร์ที่หลากหลายในหัวข้อเรื่องเดียวกัน มาทำการสรุปให้เห็นเป็นแนวคิด ทฤษฎี ตัวแบบใหม่ขึ้นมา

ประการที่สอง การสังเคราะห์งานวิจัยจะเป็นการสังเคราะห์มาจากผลงานวิจัยตั้งแต่ 2 เรื่อง ขึ้นไปในหัวข้อเรื่องเดียวกัน

ประการที่สาม การสังเคราะห์งานวิจัยมีจุดประสงค์เพื่อหาข้อสรุปรวมจากผลงานวิจัยต่าง ๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นการตกผลึกความคิดที่ได้มาจากผลงานวิจัยหลายชิ้น เพื่อให้ได้ข้อสรุปรวมในหัวข้อเรื่องที่ศึกษา

ประการที่สี่ เป็นการมุ่งหาข้อสรุปหรือข้อเสนอนะทั่วไป (Generalization) ในหัวข้อที่ศึกษาโดยใช้เหตุผลเชิงอุปมาน (Induction Reasoning) ซึ่งการใช้เหตุผลเชิงอุปมานเป็นวิธีการศึกษาที่ใช้วิธีการนำข้อค้นพบที่ได้ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก มาหาเป็นข้อสรุปทั่วไป

ประการที่ห้า เป็นการค้นหาความเป็นจริงของปรากฏการณ์ร่วมโดยใช้ระเบียบวิธีการศึกษา ที่ได้จากการสังเกตปรากฏการณ์หรือข้อค้นพบจากงานวิจัยชั้นต่าง ๆ มีการนำมาใช้เหตุผลเชิงอุปมาน รวมถึงอาจมีการนำข้อสรุปรวมหรือข้อสรุปทั่วไปหรือต้นแบบใหม่ไปทดลองหรือทดสอบเพื่อหาความจริงแท้ต่อไป

2.1.3 ประเภทของการสังเคราะห์งานวิจัย

อุทุมพร จามรมาน และ สุวิมล ว่องวานิช (อุทุมพร จามรมาน, 2531 และ สุวิมล ว่องวานิช, 2545) ได้กล่าวถึง ประเภทของการสังเคราะห์งานวิจัยไว้สอดคล้องกันว่ามีวิธีการสังเคราะห์จำแนกออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) การสังเคราะห์เชิงคุณลักษณะ (Qualitative Synthesis) คือ การสังเคราะห์เนื้อหาสาระเฉพาะส่วนที่เป็นข้อค้นพบของรายงานการวิจัย โดยใช้วิธีการสังเคราะห์ด้วยวิธีการบรรยายจะได้บทสรุปรวมข้อค้นพบของรายงานการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์โดยอาจยังคงสาระของงานวิจัยแต่ละเรื่องไว้ด้วย หรืออาจจะนำเสนอบทสรุปรวมลักษณะภาพรวมโดยไม่คงสาระของงานวิจัยแต่ละเรื่องก็ได้

2) การสังเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Synthesis) คือ การใช้ระเบียบวิธีทางสถิติเป็นการนำเสนอข้อค้นพบจากงานวิจัยทุกเรื่องในหน่วยมาตรฐานเดียวกัน และบูรณาการข้อค้นพบของรายงานการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ทั้งหมด พร้อมทั้งแสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องระหว่างลักษณะงานวิจัย การสังเคราะห์เชิงปริมาณจึงเป็นการวิเคราะห์ผลการวิเคราะห์ (Analysis of analysis) หรือการวิเคราะห์เชิงผสมผสาน (Intigrative analysis) หรือการวิจัยงานวิจัย (Research of research) โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์อภิมาน (Meta-analysis)

ประเภทของการสังเคราะห์งานวิจัย จึงขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของการสังเคราะห์และลักษณะของงานวิจัย โดยถ้าการสังเคราะห์นั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อคงสาระของงานวิจัยแต่ละเรื่อง หรือสรุปภาพรวมของเนื้อหาสาระ จะเหมาะกับการสังเคราะห์เชิงคุณลักษณะ แต่ถ้าการสังเคราะห์มีจุดมุ่งหมายในการนำเสนอข้อค้นพบจากงานวิจัยทุกเรื่องในหน่วยมาตรฐานเดียวกัน และบูรณาการ ข้อค้นพบของรายงานการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ โดยแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องระหว่างลักษณะของงานวิจัย จะเหมาะกับการสังเคราะห์เชิงปริมาณ

2.1.4 วิธีการสังเคราะห์งานวิจัย ที่นิยมใช้กันมี 2 วิธี (สุวิมล ว่องวานิช, 2545)

1) การสังเคราะห์เนื้อหาสาระ ประกอบด้วยส่วนที่เป็นลักษณะงานวิจัย รายละเอียดวิธีการดำเนินการวิจัย และผลงานวิจัย โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์อภิธาน (meta-analysis) ซึ่งเป็นวิธีการสังเคราะห์เชิงปริมาณ ที่ต้องใช้ระเบียบวิธีทางสถิติ เป็นการนำเสนอข้อค้นพบจากงานวิจัยทุกเรื่องในหน่วยมาตรฐานเดียวกัน และบูรณาการข้อค้นพบของรายงานการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ทั้งหมด พร้อมทั้งแสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องระหว่างลักษณะงานวิจัย สามารถดำเนินการแบบง่าย ๆ โดยใช้วิธีการแขนง

2) การสังเคราะห์ข้อค้นพบของรายงานการวิจัย โดยใช้วิธีการสังเคราะห์ด้วยวิธีการบรรยาย จะได้บทสรุปรวมข้อค้นพบของรายงานการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์โดยอาจยังคงสาระของงานวิจัยแต่ละเรื่องไว้ด้วย หรืออาจจะนำเสนอบทสรุปรวมลักษณะภาพรวมโดยไม่คงสาระของงานวิจัยแต่ละเรื่องก็ได้

2.1.5 ขั้นตอนการสังเคราะห์งานวิจัย

อุทุมพร จามรมาน ได้เสนอขั้นตอนการสังเคราะห์งานวิจัยไว้ดังนี้ (อุทุมพร จามรมาน, 2531)

1) การกำหนดปัญหาการวิจัย ในขั้นนี้ผู้สังเคราะห์งานวิจัยจะต้องระบุสาระที่สนใจต้องการศึกษาให้ได้

2) การตั้งวัตถุประสงค์งานวิจัย หมายถึง ผู้สังเคราะห์งานวิจัยจะต้องระบุตัวแปร และกำหนดวัตถุประสงค์ในการศึกษาให้ชัดเจนเพื่อตอบปัญหาการวิจัย

3) การสร้างเครื่องมือที่เก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการเตรียมแบบบันทึกเพื่อสรุปผลการอ่านงานวิจัยแต่ละเรื่อง ซึ่งต้องให้ครอบคลุมตัวแปรที่ต้องการศึกษาทั้งหมด

4) การเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นนี้เป็นการค้นหางานวิจัยมาสังเคราะห์ แหล่งที่มีงานวิจัยส่วนใหญ่คือ ห้องสมุดสถาบันการศึกษาต่าง ๆ หอสมุดและสภาวิจัยแห่งชาติ ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย ๆ คือ

4.1) การคัดเลือกงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่จะนำมาสังเคราะห์ก็คืองานวิจัยที่ระบุตัวแปรเดียวกัน และมีกลุ่มตัวอย่างใกล้เคียงกัน ผู้สังเคราะห์งานวิจัยต้องอ่านงานวิจัยเหล่านั้นให้เข้าใจก่อนว่ามีความเกี่ยวข้องสอดคล้องกับเรื่องหรือสาระที่ต้องการสังเคราะห์หรือไม่เพียงใด

4.2) การพิจารณาคุณภาพงานวิจัย การพิจารณาคัดเลือกงานวิจัยที่มีคุณภาพเพื่อสังเคราะห์เป็นสิ่งจำเป็น การพิจารณาคุณภาพงานวิจัย พิจารณาจาก

- ความสอดคล้องระหว่างชื่อเรื่อง ปัญหาการวิจัย กรอบแนวคิดในการวิจัย วัตถุประสงค์ของการวิจัย และสมมติฐานของการวิจัย

- การให้นิยามศัพท์ ตัวแปรที่เกี่ยวข้องและวัดได้

- การวัดตัวแปรนั้นมีความเชื่อถือได้มากน้อยเพียงใด เครื่องมือที่ใช้มีการระบุหรือบรรยายวิธีการสร้างและการหาคุณภาพหรือไม่อย่างไร

- กลุ่มตัวอย่าง ได้มาจากการสุ่มแบบใดอิงทฤษฎีความน่าจะเป็นหรือไม่

- การวิเคราะห์ข้อมูล มีความถูกต้องเหมาะสมหรือไม่

- การนำเสนอผลสอดคล้องกับชื่อเรื่อง วัตถุประสงค์และสมมติฐานการวิจัยหรือไม่

4.3) จำนวนงานวิจัยที่มีตัวเลขจริงมีมากน้อยเพียงใด งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสาระหรือเรื่องที่ต้องการศึกษา ต้องมีจำนวนมากพอจึงจะหาการสังเคราะห์ได้ หมายความว่าต้องมีตั้งแต่ 5 เล่มขึ้นไป

5) การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้สังเคราะห์งานวิจัยต้องระบุวิธีการวิเคราะห์งานวิจัย การวิเคราะห์งานวิจัยมีหลายวิธี คือ วิธีการแจกนับคะแนนเสียง วิธีพิจารณาค่านัยสำคัญวิธีวิเคราะห์เมตต้า ส่วนการนำเสนอผลการวิเคราะห์มีวิธีเสนอได้หลายแบบ ได้แก่ การบรรยาย การเสนอด้วยคำสถิติ การเสนอด้วยตารางประกอบการบรรยาย

6) การแปรผลและการนำเสนอผลการวิจัย เป็นการสรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

2.2 แนวคิดเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

การล่มสลายของสังคมนิยมรวมทั้งขบวนการปฏิวัติในยุโรปตะวันออก และการปรากฏตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ตลอดจนการเกิดความขัดแย้งใหม่ๆ ในสังคมยุคหลังอุตสาหกรรม เช่น การแสวงหาค่านิยมใหม่ของโลก การแสวงหาชีวิตใหม่หรือทางเลือกใหม่ ประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม การต่อต้านสงครามและส่งเสริมสันติภาพ ประเด็นเรื่องเพศสภาพและความเท่าเทียม ฯลฯ อีกทั้งข้อจำกัดและความไม่เพียงพอของประชาธิปไตยแบบตัวแทน ล้วนเป็นบริบทสำคัญต่อการเกิดขึ้นของแนวคิดประชาสังคมในระดับสากล

การเดินขบวน ชุมนุม ประท้วง และการรวมตัวกันเพื่อสร้างพลังทางสังคมการเมืองได้กลายเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นคนจน ซึ่งเป็นเกษตรกร ชาวนาชาวไร่ คนงาน กรรมกร คนชั้นกลาง คือ กลุ่มนักธุรกิจ คนที่มีการศึกษาดี และคนชั้นสูง จนอาจกล่าวได้ว่า คนทุกชั้นชนในสังคมโลกได้ออกมากระทำการรวมหมู่ (collective action) ในรูปแบบการเมืองภาคประชาชน

การรวมตัวของประชาชนและการสร้างพลังทางสังคมการเมืองของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้เข้ามามีบทบาทในฐานะเป็นตัวกระทำการหรือตัวแสดงในกระบวนการนโยบายสาธารณะ การล้มล้างรัฐบาล และสร้างเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของสังคมและการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของการเมืองภาคประชาชนในกระบวนการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งเห็นได้ทั้งจากเชิงปริมาณของกลุ่มก้อนของผู้คน และผลที่เกิดขึ้นในเชิงสถาบันและกระบวนการทางการเมือง

คำว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” และ “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่” รวมทั้ง “การเมืองแบบใหม่” ถูกหยิบยกขึ้นมานิยามปฏิบัติการของกลุ่มตนว่าเป็นขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมอยู่ตลอดเวลา แต่บางครั้งเราก็เห็น “อาการคลั่งลัทธิ” (fanaticism) ของบางขบวนการเคลื่อนไหว ที่ไม่แตกต่างไปจากการคลั่งลัทธิศาสนา (cults) มากนัก ในขณะที่บางด้าน การรวมกลุ่มก้อนของประชาชนก็อาจเป็นที่สงสัยว่าอาจมีเบื้องหน้าเบื้องหลัง “มือที่สาม” มีการมองการรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนของผู้คนในเชิงลบไม่ไว้วางใจ

การทำความเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะช่วยให้วิเคราะห์และทำความเข้าใจความสำคัญและพัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีความชัดเจนยิ่งขึ้น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีความสำคัญต่อการสร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองเป็นอย่างมาก ความเข้าใจในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะทำให้มองเห็นแนวทางในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคมการเมืองและเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันในสังคมการเมืองแบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงได้ดียิ่งขึ้น

2.2.1 ความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

การออกมารวมตัวกันของผู้คนด้วยการชุมนุมทุกลักษณะ รูปแบบ กระทำการรวมหมู่ในลักษณะการออกมารวมตัวกันโดยมีเป้าหมาย จุดหมายร่วมของผู้คนทุกรูปแบบ ลักษณะ เป็นขบวนการทางสังคมหรือไม่ การตอบคำถามเหล่านี้คงไม่่ง่ายนัก เพราะว่าการนิยามความหมายว่า “ขบวนการทางสังคม” คืออะไร ก็เป็นสิ่งซึ่งไม่มีความแน่นอน เพราะ “ขบวนการทางสังคม” มีลักษณะเป็นแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์ เช่นเดียวกับแนวคิด “ประชาสังคม” (civil society) “การเมืองภาคประชาชน” กล่าวคือ การนิยามขึ้นอยู่กับว่า ผู้ให้นิยามมีบทบาทและประสบการณ์การมองปัญหาสังคมการเมืองอย่างไร มีเป้าหมายในการอยากเห็นสังคมการเมืองในอนาคตดีอย่างไร รวมทั้งการกำหนดยุทธศาสตร์และปฏิบัติการซึ่งจะแตกต่างกันออกไปเสมอ ซึ่งจะเห็นว่าการให้นิยาม ความหมาย รวมทั้งการให้คุณค่า ของ “ขบวนการทางสังคม” พัฒนาการไปตามบริบทของสังคมการเมือง โดยมีแนวคิดที่น่าสนใจ ดังต่อไปนี้

จอห์น ดี แม็คคาร์ธี และ เมเยอร์ เอ็น ซาลด์ (John D. McCarthy and Mayer N. Zald) อธิบายว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นการกระทำรวมหมู่ (Collective actions) ซึ่งประกอบไปด้วยความเป็นพลวัต แรงจูงใจ และโครงสร้างที่สลับซับซ้อนภายในกลุ่ม ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอาจจำแนกได้เป็นชุดของความคิด หรือ มุมมองในหมู่ประชาชนซึ่งแสดงออกถึงความเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม หรือการกระจายผลประโยชน์บางอย่างทางสังคม (McCarthy & Mayer, 1977, pp. 1212-1241)

ชาร์ลส์ ทิลลี่ (Charles Tilly) ให้คำจำกัดความว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นชุดของการแสดงออกหรือการรณรงค์เชิงถกเถียงซึ่งคนทั่วไปได้กล่าวอ้างขึ้นร่วมกันต่อผู้อื่น สำหรับทิลลี่แล้ว ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นพาหนะสำคัญสำหรับการเข้ามามีส่วนร่วมในการเมืองภาคประชาชนของคนทั่วไป (Tilly, 1978)

ซิดนีย์ แทรร์โรว์ (Sidney Tarrow) ให้คำจำกัดความว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นการกระทำรวมหมู่ของประชาชนทั่วไปซึ่งมีเป้าหมายร่วมกันและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการทำทลายต่อชนชั้นนำ ผู้มีอำนาจ กลุ่มบางกลุ่ม หรือระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรมบางประการที่มีอยู่ในสังคม (Tarrow, 1994)

ไซยรัตน์ เจริญสินโอบาร ให้ความหมายไว้ว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม คือขบวนการปฏิรูปสังคมที่เข้มขันหลากหลายจากประชาชน เน้นความเป็นพลเมือง รู้จักที่จะเข้าใจตนเองและผู้อื่น มุ่งสร้างคุณธรรม ของพลเมืองที่อดทนอดกลั้นต่อความแตกต่างหลากหลาย เคารพและยอมรับที่จะอยู่กับความแตกต่างหลากหลาย ตลอดจนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ยังนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของคนในสังคมปัจจุบันในเรื่องอื่นๆ อีกด้วย โดยเฉพาะการตระหนักรู้ถึงความเสื่อมถอยของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมกับการดำเนินการชีวิตที่สอดคล้องและเป็นมิตรกับธรรมชาติมากขึ้น (ไซยรัตน์ เจริญสินโอบาร, 2545)

ผาสุก พงษ์ไพจิตร ให้คำจำกัดความว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมคือ การกระทำการรวมหมู่ที่มีจุดมุ่งหมาย หรือมีผลเปลี่ยนแปลงสังคมในทางสร้างสรรค์ ในระยะเริ่มแรกผู้ร่วมขบวนการอาจจะมีหรือไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมก็ได้ แต่เมื่อขบวนการมีความแข็งแกร่งมากยิ่งขึ้น มีการขยายตัวออกไป หรือมีความยั่งยืน ซึ่งอาจจะนำไปสู่การเปลี่ยนระบบค่านิยม (Values) สถาบัน (Institutions) และความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างกลุ่มสังคมต่าง ๆ หรือระหว่างรัฐกับประชาชนได้ โดยการเข้าร่วมขบวนการของประชาชน ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงตัวผู้เข้าร่วมได้เป็นสำคัญ รวมทั้งเป็นการกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวและจิตสำนึกทางการเมือง พร้อมไปกับการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ มิติทางการเมือง บทบาทของตนเองในสังคมและในจักรวาล ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ในขบวนการทางสังคม เช่น การเดินขบวน การสร้างเครือข่ายระหว่างกัน เป็นต้น (ผาสุก พงษ์ไพจิตร อ้างถึงใน ศิโรดม คล้ำมไพบูลย์, ผู้รวบรวม, 2544 หน้า 81-231)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงมีความแตกต่างจากผู้กระทำการรวมหมู่อื่น ๆ เนื่องจากเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านหรือเพื่อสนับสนุนการเปลี่ยนแปลง เพื่อผลประโยชน์ของสังคมโดยรวมมากกว่าผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม และวิธีการเคลื่อนไหวที่สำคัญคือเน้นที่การระดมมวลชน รวมทั้งกิจกรรมเชิงสาธารณะมากกว่าการใช้กลไกในระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน อาจกล่าวได้ว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมหมายถึงความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่มีจุดมุ่งหมายเดียวกันโดยเน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการรณรงค์ในกิจกรรมทางการเมือง สังคมและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ

2.2.2 ความเป็นมาของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ความเป็นมาของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสามารถสืบค้นได้ตั้งแต่ที่มีการใช้คำนี้อย่างเป็นทางการที่รู้จักกันแพร่หลายครั้งแรกใน ค.ศ. 1850 เมื่อนักสังคมวิทยาชาวเยอรมันชื่อ ลอเรนซ์ ฟอน สไตน์ (Lorenz von Stein) เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในหนังสือของเขาที่ชื่อว่า "History of the French Social Movement from 1789 to the Present" (1850) ซึ่งเป็นการอธิบายการกระทำรวมหมู่ของประชาชนฝรั่งเศสในการที่จะ

ต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอันไม่ชอบธรรมในสังคมแบบเจ้าขุนมูลนายในขณะนั้น จนนำมาซึ่งการปฏิวัติฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1789 การปฏิวัติครั้งนั้นเป็นการล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สำเร็จ และนำไปสู่การประกาศสิทธิของมนุษยชนและพลเมือง เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม ค.ศ.1789 หรือ พ.ศ.2332 โดยสมัชชาแห่งชาติได้กำหนดโครงสร้างกฎหมายฉบับใหม่ พร้อมยกเลิกการให้ความมีเอกสิทธิ์ ขจัดเรื่องสินบน และล้มเลิกระบบฟิวดัล (Feudalism)

ชาร์ลส์ ทิลลี ตั้งข้อสังเกตว่าการเติบโตของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในช่วงแรกนั้นเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองเป็นหลัก เช่น กระบวนการกลายเป็นรัฐสภา (Parliamentarization) กระบวนการกลายเป็นทุนนิยมตลาด (Market capitalization) และกระบวนการกลายเป็นชนชั้นกรรมาชีพ (Proletarianization) เป็นต้น (Tilly, 2004)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่วิวัฒนาการขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 หลังจากเกิดเหตุการณ์ปฏิวัติในฝรั่งเศส และการที่ประเทศโปแลนด์ได้มีรัฐธรรมนูญแห่งชาติของโปแลนด์ (Constitution of May 3, 1791) ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญร่างฉบับแรกของยุโรป และฉบับที่ 2 ของโลก ตามหลังรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา ถือได้ว่าเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมครั้งแรกๆ ที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

ต่อมาปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะมีลักษณะเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อแรงงานและสังคมนิยมเป็นหลัก ซึ่งนำไปสู่การก่อตั้งพรรคการเมืองและองค์กรที่มีแนวคิดแบบระบบคอมมิวนิสต์และประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม หรือในสหราชอาณาจักรหลัง ค.ศ. 1815 ภายหลังจากได้รับชัยชนะในสงครามนโปเลียนก็เริ่มเข้าสู่ภาวะวุ่นวายทางสังคม เช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ ในยุโรปที่ได้รับแรงกดดันที่ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่องจากการปฏิรูป เช่น การปฏิวัติรัสเซียใน ค.ศ. 1905 และ ในปี ค.ศ. 1917 ซึ่งเป็นการล่มสลายของจักรวรรดิซาร์ ส่งผลให้เกิดการล่มสลายของจักรวรรดิรัสเซียไปจนถึงสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง

ในสหรัฐอเมริกา นักทฤษฎีรุ่นต้น ๆ เน้นไปที่สาเหตุของขบวนการว่า เกิดจากความคับข้องใจ (grievances) หรือความทุกข์ร้อน จึงนำไปสู่ปฏิบัติการของผู้คนในรูปของการร่วมขบวนการ วิธีคิดแนวนี้รู้จักกันในนาม ทฤษฎีการหยุดชะงัก (breakdown theory) แต่มีชานานนักทฤษฎีรุ่นต่อ ๆ มาที่พากันปฏิเสธทฤษฎีดังกล่าว หลังจากมีการศึกษาหลายชิ้นที่ชี้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นมิได้เกิดขึ้นอย่างลุ่ม ๆ ดอน ๆ และไร้ทิศทางเสียเลยทีเดียว มีการกำหนดยุทธศาสตร์ และวางแผนกันด้วย ดังนั้น จึงมิใช่เป็นปฏิบัติการของผู้มีความคับข้องใจแบบไม่มีเหตุผล

หลังจากนั้นก็ยังมีผู้เสนอทฤษฎีใหม่ รู้จักกันในนาม ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource mobilization theory) ทฤษฎีนี้มุ่งความสนใจไปที่การทำความเข้าใจกับวิธีการ และยุทธศาสตร์ของขบวนการเคลื่อนไหว ต้องการอธิบายว่า เหตุใดบางขบวนการจึงประสบความสำเร็จมากกว่าบางขบวนการ ความสำเร็จนี้ดูจากความสัมฤทธิ์ผลในการเปลี่ยนนโยบายรัฐ หรือในการให้รัฐออกกฎหมายใหม่ ๆ เพื่อสนับสนุนจุดมุ่งหมายของข้อเรียกร้อง ทฤษฎีนี้ไม่สนใจเลยว่าเหตุใดขบวนการจึงเกิด โดยถือว่าเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่าย ๆ คำเรียกขานของทฤษฎีว่า ทฤษฎีการระดมทรัพยากร ก็เนื่องเพราะทฤษฎีพยายามแสดงให้เห็นว่า ความสำเร็จของขบวนการเรียกร้องขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์ และทรัพยากรต่าง ๆ ที่ขบวนการจะมีและ

นำมาใช้ได้ ทรัพยากรอาจได้จากการจูงใจให้มีผู้เข้าร่วมขบวนการได้มาก ๆ และช่วยกันอุดหนุนด้านค่าใช้จ่าย บัณฑิตบุคคลเข้าร่วมขบวนการก็เพราะได้ตรงแล้วเห็นว่า จะได้ประโยชน์จากการเข้าร่วมจึงร่วม และผลประโยชน์นี้ จูงใจให้ร่วมลงทุนด้านต้นทุนต่าง ๆ นอกจากนี้ความสำเร็จยังขึ้นอยู่กับว่าขบวนการดังกล่าวสามารถสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับขบวนการหรือกลุ่มอื่น ๆ ให้ช่วยการรณรงค์ได้ดีเพียงไร ด้วย

ดังนั้น ทฤษฎีการระดมทรัพยากร จึงมีจุดเน้นอยู่ที่ “ยุทธศาสตร์ของขบวนการ” เพื่อความสำเร็จในรูปของการเรียกร้องให้เปลี่ยนนโยบายรัฐ หรือให้ออกกฎหมายใหม่ หรือปรับกฎหมายเก่า ดังนั้น จึงมีนักวิเคราะห์จัดทฤษฎีนี้ว่า มุ่งไปที่การเปลี่ยนการเมือง (political action) มากกว่าจะเป็นการมุ่งไปที่การเปลี่ยนหรือสร้างสังคมประชา (civil society)

ใน ค.ศ. 1945 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในช่วงหลังสงครามโลกถูกเรียกว่าเป็น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ (New Social Movements: NSM) เนื่องจากประเด็นในการต่อสู้เรียกร้องของประชาชนมิได้จำกัดอยู่เพียงแค่เรื่องทางการเมืองและเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงประเด็นเกี่ยวกับอัตลักษณ์ส่วนบุคคล ความเท่าเทียมกัน และสิ่งแวดล้อมอีกด้วย เช่น การเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิทธิสตรี สิทธิของคนรักร่วมเพศ การเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสันติภาพ การต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ และการเคลื่อนไหวเพื่อสิ่งแวดล้อมและประเด็นโลกร้อน เป็นต้น

จุดกำเนิดสำคัญของสำนัก “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่” คือการวิพากษ์ทฤษฎีการระดมทรัพยากรว่า สนใจเฉพาะการตอบคำถามว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นอย่างไร (“How?”) ขณะเดียวกันก็วิพากษ์ทฤษฎีมาร์กซิสต์ว่า มีข้อจำกัดในการอธิบายปรากฏการณ์/ขบวนการทางสังคมแบบใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1960 และ 1970 เช่น ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสิทธิสตรี และอัตลักษณ์ทางเพศสภาพ (Donatella Della Porta and Mario Diani, 1999) ซึ่งได้ทำให้เกิดคำถามในหมู่นักทฤษฎีในยุโรปกลุ่มหนึ่งว่า เหตุใดจึงเกิดขบวนการซึ่งมิได้มีฐานจากความขัดแย้งทางชนชั้นเหล่านี้ขึ้นมาอย่างกว้างขวาง และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ได้ทำให้เกิดคำถามกับจุดเน้นของการวิเคราะห์ความขัดแย้งซึ่งอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่าง “ทุน-แรงงาน” หรือความขัดแย้งที่ตั้งอยู่บนฐานของการควบคุมทรัพยากรทางเศรษฐกิจ อันเป็นลักษณะสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเก่า (Old Social Movement) (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2545)

อัลแบร์โต เมลูซซี (Alberto Melucci) ได้ชี้ให้เห็นถึงการก่อตัวขึ้นของปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางสังคมหลังสมัยใหม่เหล่านี้ และเห็นว่าทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่ใช้อธิบายคือ ทฤษฎีทางชนชั้นและทฤษฎีแนวการกระทำรวมหมู่ของสำนักอเมริกา หรือทฤษฎีการระดมทรัพยากรนั้นมีข้อจำกัด เนื่องจากสนใจแต่เพียงองค์กรการเคลื่อนไหว, ยุทธศาสตร์, ยุทธวิธี และความสำเร็จหรือความล้มเหลวของขบวนการภาคประชาสังคม การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ของขบวนการภาคประชาสังคมโดยนักทฤษฎีซึ่งอธิบายภายใต้ทฤษฎีสังคมศาสตร์เท่าที่มีอยู่จึงให้คำตอบได้เพียงว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้น “อย่างไร?” (How?) แต่ไม่อาจให้คำตอบได้ว่า “เหตุใด?” หรือ “ทำไม?” (“Why?”) ขบวนการภาคประชาสังคมจึงเกิดขึ้น (Melucci, 1985)

การตระหนักถึงความไม่เพียงพอของแนวการวิเคราะห์แบบชนชั้นดั้งเดิมนี้เอง ได้เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของกรอบการวิเคราะห์ของสำนักคิดที่เกี่ยวข้องกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่าง ๆ

1. ทฤษฎีเงื่อนไขหกประการของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Six condition for social movement) ของ นีล สเมลเซอร์ (Neil Smelser) ในทฤษฎีนี้ สเมลเซอร์ได้จำแนกเงื่อนไขสำคัญที่ถือเป็นจุดกำเนิดของการกระทำรวมหมู่ โดยทั่วไป และของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไว้ 6 ประการ ดังนี้ (Smelser, 1963)

(1) ลักษณะทางโครงสร้างที่เอื้อต่อการเคลื่อนไหว (structural conduciveness) หมายถึงเงื่อนไขทางสังคมโดยทั่วไปที่ส่งเสริมหรือขัดขวางการรวมตัวกันเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในลักษณะต่าง ๆ ยกตัวอย่าง ในทัศนะของสเมลเซอร์ระบบสังคมและการเมืองของสหรัฐอเมริกาเป็นระบบที่เปิดให้มีการรวมตัวกันได้อย่างเต็มที่โดยไม่มีข้อห้ามใดๆ กำหนดไว้ ดังนั้น จึงไม่มีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือกลุ่มเคลื่อนไหวใด ๆ ที่รัฐหรือทางการให้การสนับสนุนเป็นการเฉพาะเจาะจง

(2) ความตึงเครียดทางโครงสร้าง (structural strain) หมายถึงภาวะความตึงเครียด หรือในทัศนะของมาร์กซ์หมายถึงการขัดแย้งอันเนื่องมาจากผลประโยชน์ที่ขัดกันของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ภาวะตึงเครียดหรือความขัดแย้งดังกล่าวเห็นได้จากความไม่แน่นอน ความวิตกกังวล ความไม่ชัดเจน หรือการปะทะกันโดยตรงของเป้าหมาย ซึ่งมีที่มาจากปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม

(3) ความเชื่อทั่วไป (general beliefs) ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่ได้เกิดขึ้นได้ง่าย ๆ จากความรู้สึกวิตกกังวลหรือความเป็นปฏิปักษ์ต่อกันของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เกิดขึ้นจากอิทธิพลของอุดมการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงความทุกข์ยาก ความคับข้องใจ และวิธีการที่จะกำจัดปัญหาเหล่านั้นให้หมดไป ตัวอย่างที่เห็นได้ก็คือ ขบวนการปฏิวัติซึ่งมีพื้นฐานของการรวมตัวกันอยู่บนอุดมการณ์หรือความเชื่อที่ว่าสังคมมีความไม่ยุติธรรมหรือการเอาเปรียบกันยังดำรงอยู่ การกำจัดสิ่งเหล่านี้ให้หมดไปต้องอาศัยการต่อสู้ทางการเมืองเท่านั้นทำให้เกิดอิทธิพลของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่ทำให้มีความคับข้องใจจนนำมาสู่ความขัดแย้ง

(4) ปัจจัยผลักดัน (precipitate factors) หมายถึงเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่มีผลทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่อมาในทันที ยกตัวอย่าง เหตุการณ์ในรัฐอลาบามา สหรัฐอเมริกา เมื่อปี 1955 ที่ผู้หญิงผิวดำคนหนึ่งปฏิเสธที่จะไปนั่งคอยรถประจำทางในที่ที่จัดไว้สำหรับคนผิวดำ ซึ่งเป็นผลทำให้เกิดเป็นประกายการต่อสู้และการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมืองอเมริกัน (The American civil rights movement) ในระยะต่อมา

อย่างไรก็ตาม สเมลเซอร์บอกว่า เงื่อนไขทั้งสี่ประการข้างต้นนั้นอาจเป็นผลทำให้เกิดความไม่สงบบนท้องถนนหรือการใช้ความรุนแรงได้บ้างในบางโอกาส แต่กรณีดังกล่าวไม่สามารถที่จะนำไปสู่พัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้แต่อย่างใด ถ้าหากปราศจากเงื่อนไขอีก 2 ประการ ดังต่อไปนี้คือ

(5) กลุ่มประสานงาน (co-ordinating group) หมายถึงการรวมตัวกันของประชาชนเพื่อกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องมีการพิจารณาถึงคนที่จะเป็นผู้นำ และวิธีการที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารกัน

ระหว่างผู้เข้าร่วมขบวนการ การจัดหาเงินทุนและทรัพยากรที่จำเป็นในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้นสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้

(6) การควบคุมการปฏิบัติทางสังคม (operation of social control) เป็นการควบคุมการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่รัฐที่มีต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม หมายถึงเงื่อนไขที่กำหนดลักษณะพัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม กล่าวคือเจ้าหน้าที่ของรัฐอาจมีการดำเนินการตอบโต้การทำทลาย โดยการใช้มาตรการควบคุมทางสังคมเข้าแทรกแซงในเงื่อนไขที่จะนำไปสู่การรวมกลุ่มและความตึงเครียด อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กระตุ้นให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมขึ้นเสียก่อน ซึ่งเป็นผลทำให้เป็นการลดกระแสความไม่พอใจและความขัดแย้งที่อาจจะขยายตัวออกไปได้ หรืออย่างกรณีของการใช้กำลังตำรวจและกำลังทหาร ก็ถือเป็นมาตรการควบคุมทางสังคมที่สำคัญเช่นกัน เพราะการใช้กำลังเหล่านี้มีอิทธิพลต่อผลพวงของการเผชิญหน้ากันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขบวนการเคลื่อนไหวปฏิวัติ ที่อาจขยายตัวออกไปเป็นความขัดแย้งที่รุนแรงยิ่งขึ้นกว่าเดิมก็ได้

แบบจำลองของสมเมลเซอร์นับว่าเป็นประโยชน์ในการอธิบายพัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม รวมทั้งการกระทำรวมหมู่ในลักษณะอื่น ๆ โดยทั่วไป ตามทัศนะของสมเมลเซอร์ เงื่อนไขในแต่ละขั้นมีความสัมพันธ์กับผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้น

2. ทฤษฎีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (Historicity) ของอลเลน ทูเรน (Alain Touraine) เป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นภาพสะท้อนทางอุดมการณ์ของกลุ่มทั้งหลายตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสังคมสมัยใหม่ เช่น ความไม่เท่าเทียมกันเรื่องผิวเป็นที่มาของขบวนการสิทธิมนุษยชน เป็นต้น การศึกษาจึงต้องพิจารณาจากการที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเพราะเป้าหมายและผลประโยชน์ของขบวนการอยู่ที่สังคม และคู่ตรงข้ามในสังคม เช่น ขบวนการลูกจ้างต้องพิจารณาที่นายจ้างด้วย เป็นต้น (Alain Touraine, 1981)

3. ทฤษฎีการลิดรอนเชิงเปรียบเทียบ (relative deprivation theory) ความขัดแย้งในการรับรู้และการคาดหวังของประชาชนในสังคมหนึ่ง ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างสถานการณ์ที่เป็นจริงกับความคาดหวังของประชาชนเป็นที่มาของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Curry, Jiobu & Schwirian, 1997, pp. 427-430)

4. ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource-mobilization theory) การเคลื่อนไหว การดำรงอยู่ และความสำเร็จของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม มาจากหรือขึ้นอยู่กับทรัพยากร ที่สำคัญ คือ คน เงิน วัสดุ อุปกรณ์ และวิธีการ เป็นต้น (Ibid, pp. 427-430)

5. ทฤษฎีสังคมมวลชน (mass society theory) ความรู้สึกแปลกแยก (alienation) ของบุคคลที่มาจากการพัฒนาการทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทุกอย่าง เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนต้องมารวมกันเป็นกลุ่ม กลายเป็นที่มาของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Ibid, pp. 427-430)

6. ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ (new social movement theory) เป็นทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ถือกำเนิดในคริสต์ทศวรรษที่ 1980 เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมยุค

หลังอุตสาหกรรม (post-industrial societies) ที่ให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาใหม่เช่น สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน สิทธิของสัตว์ สิทธิสตรี การรักร่วมเพศ การต่อต้านสงคราม คนชายขอบ เป็นต้น ที่เป็นประเด็นปัญหาทางสังคมที่ไม่เคยมีพื้นที่ให้กับคนกลุ่มนี้ในอดีต ความสลับซับซ้อนของความขัดแย้งชุดใหม่ที่มีความเชื่อมโยงจากระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับระหว่างประเทศ การที่ระบบการเมืองแบบเดิมไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ กลายเป็นประเด็นปัญหาใหม่และเป็นที่มาของการรวมกันเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2538)

แนวคิดเกี่ยวกับขบวนการทางสังคมแบบใหม่ พยายามแยกแยะความแตกต่างระหว่างขบวนการทางสังคมแบบเดิมที่มีลักษณะสังกัดชนชั้น และมีประเด็นการเคลื่อนไหวที่สะท้อนถึงผลประโยชน์ชนชั้น กับลักษณะของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ที่มีความหลากหลายทั้งในแง่ความคิด ค่านิยม อุดมการณ์ และผลประโยชน์ทางชนชั้นของผู้เข้าร่วม รวมไปถึงรูปแบบการเคลื่อนไหวที่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของปัจเจกชนกับการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์มากกว่าการปฏิบัติการร่วม (collective action) ของมวลชน

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม จึงเป็นกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับสังคม กลุ่มทางสังคมในหลากหลายรูปแบบ และสถาบันทางสังคม ความหมาย ลักษณะ การถือกำเนิด ประเภท องค์ประกอบ ยุทธวิธี ผู้นำ และพัฒนาการ ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแต่ละขบวนการมีความเหมือนและแตกต่างกันที่ส่วนหนึ่งอธิบายด้วยทฤษฎี แต่อีกส่วนหนึ่งอธิบายได้ด้วยการปฏิบัติ ความเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์นับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีบทบาทสำคัญในปัจจุบัน

2.2.3 ลักษณะสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม คือ การรวมกลุ่มของบุคคลเป็นจำนวนมาก เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่างในสังคม ทั้งในระดับประเทศและระดับระหว่างประเทศ (ชัชชนะ รุ่งปัจฉิม, 2545, หน้า 142-167)

ลักษณะสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมี 8 ประการ กล่าวคือ

- 1) การรวมกันของประชาชนเป็นจำนวนหนึ่ง ที่เป็นประชากรจำนวนน้อยหรือประชากรจำนวนมาก (Henslin, 1997, pp. 594-595)
- 2) การมีพฤติกรรมการรวมกลุ่ม
- 3) การกำหนดวัตถุประสงค์บางประการที่แน่นอน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2524, หน้า 352)
- 4) การมีผลประโยชน์ร่วมเพื่อสร้างหลักประกันในเป้าหมายร่วมกัน (Giddens, 1989, pp. 624)
- 5) การใช้ความเชื่อและค่านิยมบางประการเป็นหลักในการรวมกลุ่มมากกว่าการใช้เหตุผลทำให้มีการใช้ความรุนแรงในหลายกรณี
- 6) การมุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงของสังคม สถาบันทางสังคม หรือการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่ง (Zandem, 1990, pp. 375) หรือการป้องกันหรือการต่อต้านการเปลี่ยนแปลง (Stark, 1994, pp. 621)
- 7) การมุ่งเน้นปฏิสัมพันธ์กับภายนอกหรือสังคมเป็นหลัก (Giddens, op.cit., pp. 624)

8) ขอบข่ายความร่วมมือมีลักษณะที่กว้างขวางจนมีการขยายตัวทั้งจากภายในประเทศ ภูมิภาค หรือทั่วโลก

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงมีความแตกต่างจากพฤติกรรมการรวมเป็นกลุ่ม (collective behavior) ในแง่ที่ว่า พฤติกรรมการรวมหมู่ขาดแบบแผนแน่นอนตายตัว เพราะเป็นเพียงความรู้สึกร่วมของบุคคลที่มารวมกลุ่มกันเพื่อเผชิญกับสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ขาดการวางแผนล่วงหน้า เพราะเป็นการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ แต่หากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีวัตถุประสงค์ในการรวมกลุ่มอย่างชัดเจนในการเปลี่ยนแปลงหรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีการเคลื่อนไหวที่ต่อเนื่องเป็นระเบียบแบบแผนโดยมีการจัดระเบียบโครงสร้างและกระบวนการ ภายในอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (Brinkerhoff, White & Ortega, 1999, pp. 374-375)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงมีความแตกต่างจากองค์กรหรือสถาบันทางสังคมในการรวมกลุ่มอื่น ที่สำคัญ คือ กลุ่มผลประโยชน์ (Interest group) ที่เป็นการรวมกลุ่มเพราะมีผลประโยชน์ร่วม หากเป็นกลุ่มกดดัน (pressure group) เป็นการรวมกลุ่มเพราะมีอุดมการณ์ร่วม หากเป็นประชาสังคม (civil society) เป็นการรวมกลุ่มเพราะมีความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของ (sense of belonging) แต่หากเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นการรวมกลุ่มเพราะการนำสังคม วัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อ หรือองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งทางสังคมเข้ามาเป็นหลักสำคัญในการรวมกลุ่ม และแตกต่างพรรคการเมืองเพราะเป็นการรวมกลุ่มของบุคคลที่มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐอย่างชอบธรรมทำให้บุคคลในสังกัดพรรคการเมืองต้องลงสมัครรับเลือกตั้ง แต่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต้องการครอบงำ ต่อต้าน สนับสนุน การเปลี่ยนแปลงสังคมโดยที่อาจผ่านรัฐหรือไม่ก็ได้ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงอาจเป็นเครื่องมือทางการเมืองของพรรคการเมือง เช่น พรรคคอมมิวนิสต์หรือพรรคนาซีในการเผยแพร่อุดมการณ์ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญที่นำมาสู่การถือกำเนิดของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมาจากปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ที่เป็นที่มาของความคับข้องใจ (frustration) ที่มาจากปัจจัยภายในหรือปัจจัยภายนอกที่ทำให้มีความเปลี่ยนแปลง เป้าหมายของการเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงมีทั้งการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก (Henslin, op.cit., pp. 594-595) หรือการมุ่งเน้นการรักษาสถานภาพเดิมในสังคม หรือการมุ่งเน้นการสร้างสังคมใหม่ให้อยู่ในดุลยภาพขององค์ประกอบเดิมกับการเข้ามาของสิ่งใหม่ หรือการมุ่งเน้นการสร้างสังคมใหม่ในอุดมคติให้เป็นไปตามที่ปรารถนา หรือ การต่อต้านการครอบงำทางการเมือง (political domination) การต่อต้านการครอบงำทางเศรษฐกิจ (economic domination) และการต่อต้านการครอบงำส่วนบุคคล (personal domination) ของประชาชน (Stark, op.cit., pp. 622-624) เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่า ประชาชนส่วนใหญ่คงไม่ปรารถนาเปลี่ยนแปลงสังคมหากไม่มีปัญหาอย่างร้ายแรง และรุนแรง แต่การมีความทุกข์ร้อนแสนสาหัส (shared grievances) ของประชาชนเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่น่ามาสู่การถือกำเนิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ลักษณะการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แบ่งออกเป็นสองประเภท คือ

- 1) การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่สนับสนุนส่งเสริมให้มีความเปลี่ยนแปลง (proactive social movement) เป็นขบวนการที่มุ่งเน้นการสนับสนุน ส่งเสริม หรือสร้างความเปลี่ยนแปลงให้มีขึ้นในสังคม เพราะต้องเผชิญกับปัญหาที่มีอยู่ในสังคม
- 2) การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต่อต้านหรือปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงของสังคม (reactive social movement) เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวอนุรักษ์นิยมที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงเพราะการเปลี่ยนแปลงจะทำให้สูญเสียผลประโยชน์ที่มีอยู่เดิม

ประเภทของการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แบ่งเป็น 4 ประเภท กล่าวคือ (Aberle, 1966, pp. 625)

- 1) การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนสังคมทั้งหมด (transformative movement) เป็นการปรับเปลี่ยนที่มาจากการลุกฮือของประชาชนจำนวนมาก สนับสนุนการใช้ความรุนแรง มีลักษณะเป็นการปฏิวัติ
- 2) การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มุ่งเน้นการก่อตัวใหม่ของสังคมบางส่วน (reformative movement) เป็นการเคลื่อนไหวที่มุ่งเน้นความเปลี่ยนแปลงในแบบแผนที่ดีดำรงอยู่ในสังคมบางประการ โดยเฉพาะความยุติธรรมและความเสมอภาค เป็นต้น
- 3) การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ทำให้ประชาชนปลดปล่อยจากพันธนาการในสังคม (redemptive movement) เป็นการเคลื่อนไหวที่อ้างอิงอยู่กับหลักศาสนา ความเชื่อ ผู้นำที่มีบารมี ต้องการให้หลุดพ้นจากสังคมที่เป็นอยู่ เป็นต้น
- 4) การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มุ่งเน้นทางเลือก (alternative movement) มุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมบางประการของบุคคลเป็นสำคัญ

ประเภทการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการปรับเปลี่ยนและการก่อตัวเป็นการมุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาค ที่มีหน่วยวิเคราะห์ที่สังคมและการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการปลดปล่อยและทางเลือกมุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงในระดับจุลภาค ที่มีหน่วยวิเคราะห์ที่ปัจเจกบุคคล

เป็นที่น่าสังเกตว่าการปฏิวัติ (revolution) เข้ามาเกี่ยวข้องกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในแง่ที่ว่า หากเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นการเคลื่อนไหวของคนในสังคมจำนวนมาก (mass social movement) เป็นการเปลี่ยนแปลงหรือการปรับเปลี่ยนทั้งกระบวนการอย่างขนานใหญ่ (major processes of reform or change) และเป็นการคุกคามหรือการใช้ความรุนแรง (threat or use of violence) เท่ากับว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ใช้การปฏิวัติในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างถอนรากถอนโคนด้วยความรุนแรงเพื่อนำมาสู่การสร้างสังคมใหม่ในที่สุด (Anthony Giddens, op.cit., : 605)

ยุทธวิธีที่สำคัญในการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แบ่งออกเป็นสองวิธีการ คือ การใช้สันติวิธี และการใช้ความรุนแรง การใช้สันติวิธีมีหลายประเภท ที่สำคัญ คือ การลอบบี้ (lobby) การแสดงออกอย่างสงบ (peacefully demonstration) การเดินขบวนอย่างสงบ (peacefully march) การคว่ำ

บาตร (boycott) เป็นต้น และการใช้ความรุนแรงมีหลายประเภท เช่น การก่อความไม่สงบ (unrest) การลอบสังหาร (assassination) เป็นต้น องค์ประกอบสำคัญที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะใช้วิธีการใดหรือยุทธวิธีใด ขึ้นอยู่กับ

- 1) ระดับของสมาชิก (level of membership) ที่แบ่งออกเป็นสามส่วน คือ กลุ่มแกนนำ (the inner) ที่เป็นแกนนำ ผู้นำ ผู้ก่อตั้ง หรือกลุ่มแกนกลางของขบวนการ เป็นส่วนประกอบสำคัญในการกำหนดยุทธวิธี เป้าหมาย การดำเนินการ กิจกรรม แรงจูงใจ กลุ่มของสมาชิกที่ผูกพัน (the committed) เป็นกลุ่มที่เป็นสมาชิกขบวนการและเข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอในการดำเนินการทั่วไป และกลุ่มที่มีความผูกพันน้อยกว่า (the less committed) เป็นกลุ่มที่อยู่รอบนอก การเข้าร่วมกิจกรรมคำนึงถึงความพอใจและความสะดวก
- 2) สาธารณชน (the public) กลุ่มบุคคลภายนอกขบวนการและไม่มีส่วนในกิจกรรมของขบวนการ แบ่งออกเป็นสามประเภท คือ กลุ่มคนที่เห็นใจและเห็นว่าการดำเนินการของขบวนการมีความชอบธรรม และมีแนวโน้มที่อาจเข้าร่วมขบวนการในอนาคต ความสำคัญของคนกลุ่มนี้ คือ การเป็นฐานอำนาจทางการเงินและความชอบธรรม จึงต้องหลีกเลี่ยงยุทธวิธีที่ทำให้คนกลุ่มนี้เสียความรู้สึก แต่ต้องใช้ยุทธวิธีที่ได้รับความคิดเห็นจากคนกลุ่มนี้ กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์และต่อต้านขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และมีแนวโน้มที่ดำเนินการเพื่อลดความชอบธรรมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม จึงควรใช้ยุทธวิธีที่หลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับอีกฝ่ายหนึ่ง และเน้นการประนีประนอม กลุ่มที่สาม คือ กลุ่มที่ไม่สนใจความเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม หรือกลุ่มคนที่ทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการดำเนินการของขบวนการ จึงควรใช้วิธีที่เป็นกลาง ลดความแตกต่างระหว่างสมาชิกกับคนกลุ่มนี้ และมุ่งส่งเสริมให้คนกลุ่มนี้ให้ความสนใจในขบวนการ
- 3) ความสัมพันธ์กับผู้ที่มีอำนาจหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีอำนาจ (relationship to authorities) พัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนับเป็นส่วนสำคัญในการเลือกยุทธวิธี ในกรณีขบวนการมีพัฒนาการที่สูงจนกลายเป็นองค์กรหรือสถาบันทางสังคมควรเลือกใช้ยุทธวิธีแบบสันติวิธีเพื่อให้มีผลต่อผู้ที่มีอำนาจที่เกี่ยวข้อง ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีความชอบธรรมและผู้นำขบวนการมักเป็นผู้มีอำนาจหรือเป็นฝ่ายเดียวกับผู้มีอำนาจ แต่หากพัฒนาการของขบวนการมีต่ำ บนพื้นฐานและเงื่อนไขทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมที่ต่ำหรือมีความแตกต่างสูง และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและผู้มีอำนาจเป็นคนละฝ่าย ในกรณีนี้ขบวนการอาจใช้วิธีการรุนแรงเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม และเป็นที่มาของการปฏิวัติในที่สุด

พัฒนาการของผู้นำนับเป็นส่วนสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ลำดับขั้นของพัฒนาการแบ่งออกเป็นสี่ลำดับขั้น ประกอบด้วย (Curry, Jiobu & Schwirian, op.cit., pp. 430) ชั้นแรก ชั้นการเริ่มต้น ผู้นำขบวนการมักเริ่มจากการเป็นนักปลุกกระตมที่ทำหน้าที่กระตุ้นให้ประชาชนคำนึงถึงสิทธิหน้าที่และผลประโยชน์ของตน ขั้นตอนที่สอง ชั้นการเป็นที่ยอมรับหรือเป็นที่นิยม ผู้นำขบวนการมักเป็นบุคคลที่มอง

การไกล ที่มีหน้าที่ในการกำหนดวิสัยทัศน์ของสังคมในอนาคต โดยอาจสร้างเป็นพฤติกรรมการรวมเป็นกลุ่ม ทำให้เป็นการเริ่มต้นในการรวมกลุ่มอย่างแนบแน่น ขั้นตอนที่สาม การเป็นองค์การถาวร ผู้นำขบวนการมักเป็นนักยุทธวิธี มีภาวะผู้นำเชิงยุทธวิธีหรือการปฏิบัติการ ทำหน้าที่ในการวางแผนการดำเนินการกิจกรรมหรือกระทำการทางสังคมในหลากหลายลักษณะและรูปแบบ และขั้นตอนที่สี่ ขั้นการเป็นสถาบัน ผู้นำขบวนการมักเป็นนักบริหาร ทำหน้าที่การบริหารจัดการองค์การอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

พัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แบ่งออกตามลำดับขั้นออกเป็นสี่ลำดับขั้น คือ (Macionis, 1995, pp. 630-632) ขั้นตอนที่แรก การก่อตัว (emergence stage) เป็นความรู้สึกไม่พอใจของสภาพการณ์บางอย่างในสังคม เป็นความรู้สึกร่วมของคนจำนวนมาก ทำให้ปรารถนาเปลี่ยนแปลงสังคมบางประการ อันก่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ขั้นตอนที่สอง การรวมตัวหรือการผสมผสานรวมตัว (coalescence stage) เป็นขั้นตอนในการกำหนดทิศทาง ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี การดำเนินการ แรงจูงใจ ขวัญ และกำลังใจ ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและสมาชิกที่มีต่อภายนอก เพื่อแสวงหาความชอบธรรมในการดำเนินการ การสนับสนุนการดำเนินการ แนวร่วม พันธมิตร เป็นต้น ขั้นตอนที่สาม การสร้างองค์การ (bureaucratization) เพื่อให้มีแกนกลางที่เป็นองค์การของโครงสร้าง เช่น สายการบังคับบัญชา กฎระเบียบ ข้อบังคับ เป็นต้น และกระบวนการ เช่น ขั้นตอนการดำเนินการ ขั้นตอนการต่อสู้ เป็นต้น ในการดำเนินการเท่ากับเป็นการสถาปนาให้ขบวนการกลายเป็นกลุ่มพลังทางการเมือง ขั้นตอนที่สี่ ความเสื่อมถอย (decline) ภายหลังจากต่อสู้จนบรรลุวัตถุประสงค์ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีลักษณะการเคลื่อนไหวเป็นพลวัต อาจมีการปรับเปลี่ยน การแปรรูป การคงอยู่ หรืออาจการเสื่อมถอย ตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

วงจรชีวิตของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (The Life Course of Social Movement) แบ่งออกเป็น 5 ช่วงชีวิต คือ (Henslin, op.cit., pp. 604-605)

- 1) การเกิดความไม่สงบและความปั่นป่วน (Initial unrest and agitation) เป็นเวลาที่ประชาชนรู้สึกผิดหวังกับเงื่อนไขบางอย่างของสังคม ผู้นำจะเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนถึงปัญหาและทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมหากแสวงหาแนวร่วมและการสนับสนุนจากประชาชนบรรลุผล ขบวนการนั้นจะดำรงอยู่ได้ แต่หากเป็นในทางตรงกันข้าม ขบวนการจะสิ้นสุดลงหรือขยายตัวไม่ได้
- 2) การเคลื่อนไหวเพื่อระดมทรัพยากร (resources mobilization) เป็นการระดมทรัพยากรที่สำคัญประกอบด้วย คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และวิธีการในการดำเนินการเพื่อสร้างความชอบธรรมในการดำเนินการของขบวนการ และผู้นำจะเป็นส่วนสำคัญในการเคลื่อนไหวในการระดมทรัพยากร
- 3) การจัดองค์การ (Organization) เป็นการจัดองค์การและโครงสร้าง เช่น สถานที่ตั้ง การบังคับบัญชา การวางแผนกำลังคน กิจกรรม งบประมาณ เป็นต้น
- 4) การสร้างความเป็นสถาบัน (Institutionalization) เป็นการเปลี่ยนแปลงจากองค์การให้กลายเป็นสถาบันทางสังคม มีความต่อเนื่อง มีความเป็นปึกแผ่น มีความสามารถในการปรับตัว เป็นต้น

- 5) ช่วงการถดถอยขององค์การและความเป็นไปได้ในการฟื้นกลับมาขององค์การ (Organizational decline and possible resurgence) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ เพื่อให้ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไปสู่การสิ้นสุดหรือดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องในสังคม

ในภาพรวมจะเห็นได้ว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงมีลักษณะเป็นการรวมกลุ่มกันของกลุ่ม คนที่เป็นเครือข่ายเพื่อมีวัตถุประสงค์ที่จะเรียกร้อง หรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในแบบทันทีทันใด รวมถึงการเปลี่ยนแปลงในเชิงวาทกรรม และความคิด เพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม อาจกล่าวอีกนัย หนึ่งว่าเป็นการก่อกำเนิดหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิตให้แก่สังคมนั่นเอง

2.2.4 บทบาทของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ในปัจจุบันได้มีการกล่าวถึง “การเมืองใหม่” (new politics) ในฐานะที่เป็นการมีส่วนร่วมที่ชอบธรรม อีกประเภทหนึ่งของประชาชนในประเทศประชาธิปไตยตะวันตกด้วย ซึ่งได้แก่ การเดินขบวนและการ ประท้วงในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ที่กว้างมากขึ้น เช่น การต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ การต่อสู้ เพื่อสิทธิสตรี การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้สะท้อนค่านิยมบางอย่างที่เปลี่ยนไปจาก การเมืองแบบเก่า เช่น เรื่องของทัศนคติ จากเดิมที่คอยสนับสนุนระบบการเมืองแต่เพียงอย่างเดียวก็เปลี่ยน มาเป็นการวิพากษ์ระบบการเมือง (critical) ที่เป็นอยู่บ้าง ประเด็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจหรือเป็นห่วงก็ เปลี่ยนจากเรื่องที่ดินมีผลประโยชน์ไปเป็นเรื่องของคุณค่าที่สังคมจะได้รับ (Hague, Harrop & Breslin, 1992, pp. 161) เป็นต้น ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้กล่าวถึงปรากฏการณ์ที่นักสังคมศาสตร์กระแสหนึ่งเริ่ม ให้ความสนใจมากขึ้น นั่นคือกระแสที่เรียกว่า “การเมืองแบบใหม่” (the new/postmodern politics) และ “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนรูปแบบใหม่” (the new social movements) ที่มองขบวนการเคลื่อนไหวและ การเรียกร้องของประชาชนธรรมดาว่าเป็นการโต้ตอบต่อปัญหาและความขัดแย้งชนิดใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งเป็นความขัดแย้งชนิดใหม่ที่มีลักษณะหลากหลายกว่าเรื่องของชนชั้นหรืออุดมการณ์ทางการเมืองในอดีต แต่รวมเอาเรื่องเพศ เชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมเข้าไปด้วย

ความขัดแย้งดังกล่าวนี้มักมีความสลับซับซ้อนเกินกว่าสถาบันหลักทางการเมืองและสังคมที่มีอยู่ใน ปัจจุบันจะสามารถแก้ไขได้ และมีผลทำให้ประชาชนเริ่มเสื่อมศรัทธาในรัฐและสถาบันหรือกลไกของรัฐ ประชาชนเหล่านี้จึงเคลื่อนไหวด้วยตนเอง นั่นคือการหันกลับไปสร้าง “ประชาสังคม” ให้เข้มแข็งขึ้นมานั่นเอง (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540, หน้า 3-4) การเคลื่อนไหวเหล่านี้เป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องของ ประชาชนธรรมดา เพื่อเรียกร้องสิทธิพื้นฐานของพวกเขาในฐานะที่เป็นมนุษย์รวมไปถึงสิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ ด้วย ซึ่งเป็นทางเลือกที่สามของการเรียกร้องหรือการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่นอกเหนือไปจากช่องทาง ปกติ แต่เป็นสิ่งที่ชอบธรรมและจะมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางกฎหมายและในทางสังคม ไม่ใช่ ปล່อยให้รัฐ นักการเมือง ผู้พิพากษา นักกฎหมาย นักเทคนิควิชาการ และข้าราชการ ผูกขาดการกำหนด ทิศทางทางการเมืองแต่เพียงฝ่ายเดียว (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 56-57) หรือกล่าวอีก แบบหนึ่งได้ว่าการจรรโลงประชาธิปไตยนั้นไม่ใช่เรื่องของการดำเนินการในระดับรัฐ แต่รวมถึงในระดับ ประชาชนรากหญ้าด้วย (นฤมล ทับจุมพล อ้างถึงใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2543, หน้า 85) เพราะฉะนั้น

ประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างแข็งขัน เพื่อป้องกันมิให้รัฐเท่านั้นที่ทรงสิทธิในการสร้างรูปแบบของการมีส่วนร่วมขึ้นมาเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้น การมีส่วนร่วมที่เน้นความเสมอภาคและความเป็นอิสระของประชาชน จะนำไปสู่การมีวัฒนธรรมทางการเมืองในลักษณะที่เรียกว่าประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมนั่นเอง

ในทัศนะของนักประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democracy) ต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงในกระบวนการตัดสินใจต่าง ๆ มากขึ้น เช่น การกำหนดนโยบาย การทำประชาพิจารณ์ เป็นต้น พร้อมกันนั้นประชาชนก็มีหน้าที่หลักในการติดตามและตรวจสอบนักการเมืองที่เข้าไปใช้อำนาจอธิปไตยแทนตนเองด้วย อย่างไรก็ตามประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมักไม่ค่อยถูกใช้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปกครองระดับประเทศ แต่ส่วนมากมักถูกใช้ภายในกลุ่มที่มีขนาดเล็ก โดยเฉพาะช่วงปลายทศวรรษ 1960 ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มการเมืองทวนกระแสหรือกลุ่มที่เรียกตนเองว่า "ซ้ายใหม่" (new Left) เช่น ขบวนการนักศึกษา กลุ่มพิทักษ์สิทธิสตรี และกลุ่มอนุรักษนิยมชาติ เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบเดิมที่มีลักษณะโครงสร้างแบบลำดับชั้นมาเป็นโครงสร้างที่ทุกคนมีความเสมอภาคกัน และส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอย่างกว้างขวาง

เงื่อนไขหรือองค์ประกอบที่จำเป็นสำหรับประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม มีดังนี้ (Catt, 1999, pp. 40)

- 1) ทุกคนสามารถหยิบยกประเด็นปัญหา เสนอแนะวิธีการแก้ปัญหา และเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจขั้นสุดท้ายด้วย
- 2) มีการประชุมปรึกษาหารือแบบหันหน้าเข้ากัน เพื่อจะทำให้เกิดแนวทางแก้ปัญหาที่เป็นไปได้ ซึ่งเกิดจากการถกเถียงกันจนได้ข้อสรุปที่เป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ดีที่สุดขึ้น
- 3) เกิดการถกเถียงกันเป็นอย่างมาก เพราะทุกคนต้องการเสนอทัศนะหรือมุมมองของตนเอง
- 4) มีแนวโน้มว่าการตัดสินใจใด ๆ ก็ตามจะมีลักษณะเป็นแบบฉันทานุมติ (consensus) ที่ทุกคนมีความเห็นสอดคล้องต้องกันทั้งหมดมากกว่าจะใช้วิธีการลงคะแนนเสียงซึ่งจะใช้เสียงส่วนใหญ่เป็นตัวชี้ขาดในการตัดสินใจเลือกทางเลือกใดทางเลือกหนึ่ง

จากองค์ประกอบดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่าประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเน้นการเปิดโอกาสให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาของตนเองอย่างเสมอภาคกัน (equality) เป็นสำคัญ โดยเฉพาะความเสมอภาคในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการตัดสินใจได้อย่างเต็มที่ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการตัดสินใจ ตั้งแต่ขั้นตอนการเลือกประเด็นปัญหา พร้อมทั้งเสนอทางเลือกต่าง ๆ ในการแก้ปัญหา จนถึงการตัดสินใจขั้นสุดท้ายที่จะเลือกทางเลือกใดทางเลือกหนึ่งในการแก้ปัญหานั้น การตัดสินใจร่วมกันดังกล่าวจะทำให้สมาชิกภายในกลุ่มมีความสุขและเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือผูกพันกับกลุ่มของตนเองมากขึ้น การตัดสินใจแบบฉันทานุมติก็จะเป็นข้อผูกมัดที่มีประสิทธิภาพในการนำการตัดสินใจไปสู่การปฏิบัติ เพราะทุกคนในกลุ่มมีความเห็นเป็นแนวทางเดียวกันหมด และฉันทานุมติเกิดขึ้นได้ไม่ยากหากสมาชิกทุก

คนภายในกลุ่มมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและขจัดความแตกต่างอื่นๆ เช่น ระดับการศึกษา และสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมออกไป

หลักสำคัญของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมคือ การที่ทุกคนมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับทุกขั้นตอนของกระบวนการตัดสินใจอย่างเต็มที่ และใช้วิธีการประชุมแบบหันหน้าเข้าหากันโดยไม่จำกัดเวลาในการถกเถียงเพื่อให้บรรลุการตัดสินใจแบบฉันทานุมติ การบรรลุจุดประสงค์ดังกล่าวจะช่วยให้กลุ่มสามารถรักษาความเสมอภาคและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ (Catt, Ibid., pp. 46-55) นอกจากนี้วิธีการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมยังก่อให้เกิดข้อดีอีกข้อหนึ่ง นั่นคือมีส่วนร่วมช่วยให้แต่ละปัจเจกชนสามารถเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศได้ และเป็นที่ยอมรับว่าการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเป็นพื้นฐานของการฝึกการเรียนรู้ให้เห็นถึงความแตกต่างของบุคคลได้เป็นอย่างดี และในทางปฏิบัติของการมีส่วนร่วมนั้น บุคคลในกลุ่มสามารถมีอิทธิพลและควบคุมสิ่งต่างๆ ได้ด้วยตัวของพวกเขาเอง ความรู้สึกแบบนี้จะทำให้พวกเขารู้สึกว่าตนเองเป็นคนที่มีประสิทธิภาพทางการเมือง (political efficacy) และจะทำให้ความรู้สึกแปลกแยกทางการเมืองลดน้อยลงไป (political alienation) จนทำให้เกิดความปรารถนาที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในชุมชนทางการเมืองของตนเองอย่างตื่นตัวมากขึ้น โดยทางหนึ่งที่ทำได้คือ การเข้าเป็นสมาชิกขององค์กรพัฒนาเอกชน

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่เป็นภาพสะท้อนที่หลายฝ่ายคาดหวังว่าจะเป็นพลังของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม เป็นคู่กรณีที่จะมาคานอำนาจกับภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชนในการทำบริการสาธารณะ โดยมีแนวคิดเรื่องการเมืองภาคประชาชน เป็นภาพสะท้อนของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) อันมีลักษณะสำคัญ ได้แก่ (Mouffe, 1991, pp. 25 in D. Trend, 1996, pp.15)

- 1) จำนวนคนเข้าร่วมขบวนการที่หลากหลาย ข้ามชนชั้น
- 2) ขบวนการเคลื่อนไหวมีความหลากหลายทางความคิดและค่านิยม ไม่มีอุดมการณ์หลักที่ครอบงำจิตใจสำคัญดังเช่นขบวนการทางสังคมแบบเก่า
- 3) ขบวนการมีมิติใหม่ของอัตลักษณ์ (Identity) ในแง่ความเชื่อ สัญลักษณ์ การให้ความหมายใหม่ของวิถีชีวิตที่ต่างไปจากการเน้นเฉพาะมิติทางเศรษฐกิจ และวิธีการผลิตเพียงอย่างเดียว
- 4) เน้นบทบาทของปัจเจกชนมากกว่าปฏิบัติการรวมหมู่หรือกลไกการจัดตั้งเพียงอย่างเดียว
- 5) เป็นการเคลื่อนไหวที่สะท้อนชีวิต การแสวงหามิติ และความหมายของชีวิตแบบใหม่หรือการดำรงอยู่แบบใหม่ มากกว่าการแสวงหาอำนาจต่อรองเพื่ออิทธิพลหรือการเข้าไปมีอำนาจในการตัดสินใจทางการเมืองแบบเดิม
- 6) เน้นการวิพากษ์ระบบต่อต้านสถาบันและวิถีสังคมที่ดำรงอยู่ ยึดมั่นในอหิงสกรรม ไม่ใช้ความรุนแรง หรือยึดอำนาจรัฐ
- 7) ประเด็นของการเคลื่อนไหวปฏิเสธการเมืองกระแสหลัก โดยเสนอการเมืองแนวใหม่ที่มิคุณภาพ เน้นหลักการใหม่ เช่น เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

8) ให้ความสำคัญและให้ความสำคัญเป็นอิสระกับท้องถิ่น ปฏิเสธอำนาจรัฐส่วนกลาง หรือการรวมศูนย์อำนาจจากส่วนกลาง

บทบาทในการให้บริการสาธารณะของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมี 2 ลักษณะ คือ

1) บทบาทในการเสริมสร้างความเป็นประชาธิปไตย (agent for democratization) กล่าวคือ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นอำนาจสำคัญของภาคประชาสังคมที่สามารถต่อรองกับอำนาจรัฐ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมชนิดนี้จะมีลักษณะร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวที่คัดค้านระบบการปกครอง หรือสถาบันบางประเภท เช่น ระบอบเผด็จการ ระบอบอำนาจนิยม การครอบงำของสถาบันกองทัพมากกว่า คัดค้านรัฐบาล มีบทบาทในการต่อรองกับอำนาจรัฐในเรื่องการปกป้องสิทธิมนุษยชน การเปิดช่องทางการสื่อสารทางการเมืองและการมีส่วนร่วมจากประชาชน และสนับสนุนแนวคิดเรื่องสังคมแบบพหุนิยมที่เป็นประชาธิปไตย (pluralistic democratic society) เป็นกลไกสำคัญที่สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อประชาธิปไตยโดยการทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างรัฐกับพลเมือง แต่อาจยังไม่เข้มแข็งเพียงพอที่จะกดดันรัฐบาลให้พัฒนาประชาธิปไตยได้อย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมบางแห่งใน เอเชียและลาตินอเมริกายังมีบทบาทในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในช่วงทศวรรษ 1980 และ 1990 (Lederer, 1963, pp. 217 in Clarke, 1998, pp. 17)

2) บทบาทในการเป็นเครื่องมือหรือกลไกของกลุ่มต่าง ๆ ในระดับรากหญ้า (a mechanism of grassroots organizations) เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจสังคม โดยให้ชาวบ้านสามารถแสดงออกถึงความต้องการของพวกเขาผ่านกลไกทางการเมืองที่มีอยู่ บทบาทการวิเคราะห์หรืออธิบายปัญหาเศรษฐกิจของ คนจนบนมิติทางการเมือง เช่น การอธิบายปัญหาความยากจน ว่าเกิดขึ้นเพราะประชาชนไม่สามารถเข้าถึงอำนาจ ซึ่งในที่นี้หมายถึงศักยภาพที่จะกระทำในสิ่งที่ต้องการและได้รับการยอมรับและสนับสนุนจากกลุ่มอื่น ๆ คนจนเหล่านี้ไม่ได้ควบคุมเงื่อนไขทั้งทางวัตถุและในสถาบันที่พวกเขาดำรงอยู่ พวกเขาประสบความยากลำบากที่จะเป็นฝ่ายกำหนดการตัดสินใจที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของพวกเขาเอง หรืออาจกล่าวอย่างง่ายคือ คนจนขาดอิทธิพลทางการเมืองที่จะกดดันให้เกิดสิ่งที่พวกเขาปรารถนา (Farrington, Lewis, Satish & Micalteves, 1995, pp. 55)

2.2.5 ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource mobilization)

รากฐานของทฤษฎีการระดมทรัพยากรมีแกนหลักอยู่ที่งานชื่อ “Theory of Collective Action” ของ Olson (1965) ซึ่งอธิบายถึง ปัจเจกที่มีเหตุมีผลจะเข้าร่วมกระทำการเพื่อให้ได้มาซึ่ง “ผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม” (collective goods) ถ้าต้นทุนของการเข้าไปมีส่วนร่วมของปัจเจกไม่มากไปกว่าผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคล จึงอยู่ที่การคิดคำนวณผลได้ผลเสียของการเข้ามีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล

John D. McCarthy ได้พัฒนาทฤษฎีการระดมทรัพยากรจากฐานคิดของ Olson ที่ว่าการกระทำการร่วมต้องการแรงกระตุ้นส่วนบุคคลและโครงสร้างหรือกลไกที่จะทำให้เกิดการลดต้นทุน การวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมจึงเกี่ยวข้องกับองค์กรการเคลื่อนไหว (Social Movement Organization-SMO) เพราะองค์กรการเคลื่อนไหวจะเข้ามาทำหน้าที่ในการรวบรวมทรัพยากร ได้แก่ เงิน แรงงาน ความสมานฉันท์ เป็น

ต้น และสร้างกิจกรรมในการระดมทรัพยากร ดังนั้น ความสำเร็จ ล้มเหลว หรือการสร้างผลสะท้อนโดยการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคมจึงขึ้นอยู่กับผู้คนและองค์กรที่อยู่ภายนอก นอกจากนี้ องค์กรการเคลื่อนไหวยังให้ความสำคัญด้านยุทธวิธีการต่อสู้ได้แก่ ยุทธวิธีการระดมผู้สนับสนุน ยุทธวิธีดึงสาธารณชน เมื่อกระทำการภายใต้บริบททางสังคม ทฤษฎีการระดมทรัพยากรจึงมองว่า ขบวนการทางสังคมสามารถสร้างและใช้ประโยชน์จากบริบทหรือสภาพแวดล้อมดังกล่าวนี้ได้ เช่น พื้นที่สื่อ หรือเครือข่ายทางสังคมที่ดำรงอยู่ สถาบันทางสังคมบางอย่าง เป็นต้น (McCarthy & Mayer, 1977, pp. 1216 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552, หน้า 78)

กรอบการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมของสำนักทฤษฎีการระดมทรัพยากรให้ความสำคัญต่อประเด็นคำถามเรื่ององค์กรการเคลื่อนไหว มิติด้านทรัพยากร ผู้นำและยุทธวิธีเคลื่อนไหว รวมทั้งการวิเคราะห์โครงสร้างโอกาสที่เอื้อหรือเป็นอุปสรรคต่อการกระทำของขบวนการทางสังคม ซึ่งมีความแตกต่างจากทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior Theory) ที่มีจุดเน้นเพื่อตอบคำถามว่า เหตุใดจึงเกิดการกระทำกร่วม (Collective Action) โดยให้ความสนใจต่อปัจจัยเชิงโครงสร้าง เช่น ความตึงทางสังคม การถูกกลืนรอน เป็นต้น และเติมเต็มเพื่ออุดช่องโหว่ของแนวการวิเคราะห์การเมืองแบบกลุ่มผลกดดัน (the politics of pressure groups) กล่าวคือ ทฤษฎีกลุ่มผลกดดันอธิบายการใช้กลุ่มในฐานะที่เป็นเครื่องมือ เพื่อบรรลุผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคลภายใต้ระบบการเมืองหรือโครงสร้างของสังคมการเมืองที่หยุดนิ่ง แต่เมื่อใดที่สภาวะของเศรษฐกิจ สังคม เปลี่ยนแปลงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพทางอำนาจในสังคมหรือในสภาวะทางการเมืองที่ไร้เสถียรภาพ การศึกษาจะเป็นอีกแนวทางหนึ่ง เช่น การปฏิวัติ การก่อการร้ายทางการเมือง เป็นต้น

ทฤษฎีการระดมทรัพยากรเปรียบเทียบขบวนการทางสังคมและกระบวนการทำงานขององค์ประกอบของขบวนการทางสังคมด้วยแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ เพื่อชี้ให้เห็นว่า กระบวนการทำงานของขบวนการทางสังคมมีลักษณะเหมือนการประกอบการผลิตทางธุรกิจที่มีความพยายามมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายลักษณะต่าง ๆ เพื่ออาศัยการเคลื่อนไหวร่วมสร้างและลดต้นทุนสำหรับองค์กรการเคลื่อนไหวหนึ่ง นอกจากนี้ การดำเนินกิจกรรมจะบรรลุตามเป้าหมายได้ องค์กรการเคลื่อนไหว (SMOs) ต้องมีทรัพยากรสนับสนุนและผู้ที่เป็นเจ้าของและครอบครองทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับองค์กรการเคลื่อนไหว (SMOs) ก็คือปัจเจกบุคคลและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในสังคม (เพ็งอั้ง หน้า 79-80)

ทฤษฎีการระดมทรัพยากรจึงมุ่งความสนใจไปที่การทำความเข้าใจกับวิธีการ และยุทธศาสตร์ของขบวนการเคลื่อนไหว ต้องการอธิบายว่า เหตุใดบางขบวนการจึงประสบความสำเร็จมากกว่าบางขบวนการ ความสำเร็จนี้ดูจากความสัมฤทธิ์ผลในการเปลี่ยนนโยบายรัฐ หรือในการให้รัฐออกกฎหมายใหม่ ๆ เพื่อสนับสนุนจุดมุ่งหมายของข้อเรียกร้อง ทฤษฎีนี้ไม่สนใจเลยว่าเหตุใดขบวนการจึงเกิดขึ้น โดยถือว่าเป็นเรื่องที่น่าเข้าใจได้ง่าย ๆ คำเรียกขานของทฤษฎีว่า resource mobilization theory ก็เนื่องเพราะทฤษฎีพยายามแสดงให้เห็นว่า ความสำเร็จของขบวนการเรียกร้องขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์ และทรัพยากรต่าง ๆ ที่ขบวนการจะมีและนำมาใช้ได้ ทรัพยากรอาจได้จากการจูงใจให้มีส่วนร่วมขบวนการได้มาก ๆ และช่วยกันอุดหนุนด้านค่าใช้จ่าย ปัจเจกบุคคลเข้าร่วมขบวนการก็เพราะได้ตรงต่อแล้วเห็นว่า จะได้ประโยชน์จากการเข้าร่วมจึง

ร่วม และผลประโยชน์นี้ จูงใจให้ร่วมลงทุนด้านต้นทุนต่าง ๆ นอกจากนี้ความสำเร็จยังขึ้นอยู่กับว่าขบวนการดังกล่าวสามารถสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับขบวนการหรือกลุ่มอื่น ๆ ให้ช่วยการณรงค์ได้ดีเพียงไรด้วย

ดังนั้น ทฤษฎี resource mobilization จึงมีจุดเน้นอยู่ที่ “ยุทธศาสตร์ของขบวนการ” เพื่อความสำเร็จในรูปของการเรียกร้องให้เปลี่ยนนโยบายรัฐ หรือให้ออกกฎหมายใหม่ หรือปรับกฎหมายเก่า จึงมีนักวิเคราะห์จัดทฤษฎีนี้ว่า มุ่งไปที่การเปลี่ยนการเมือง (political action) มากกว่าจะเป็นการมุ่งไปที่การเปลี่ยนหรือสร้างประชาสังคม (civil society) (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ม.ป.ป, หน้า 4)

2.2.6 แนวการวิเคราะห์กระบวนการทางการเมือง (political process approach)

แนวการวิเคราะห์กระบวนการทางการเมือง (political process approach) เป็นการอธิบายเพิ่มเติมด้านการวิเคราะห์เงื่อนไข ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการกำเนิด การพัฒนา การเติบโต ความสำเร็จและความล้มเหลวในการบรรลุเป้าหมายของขบวนการทางสังคม จากฐานการอธิบายของทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource mobilization theory) ซึ่งเพิ่มเติมการอธิบายจากปัจจัยภายในองค์กร ได้แก่ ปัจจัยด้านทรัพยากร และปัจจัยด้านองค์กรการเคลื่อนไหว มาสู่ปัจจัยภายนอก ได้แก่ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) ฝ่ายต่อต้านขบวนการทางสังคม (Counter-Movement)

แนวการวิเคราะห์กระบวนการทางการเมือง มีฐานการวิเคราะห์สัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการเคลื่อนไหวประท้วงทางสังคม (Social Protest) หรือการรวมตัวในลักษณะการกระทำรวมหมู่ที่ต่างจากทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่และทฤษฎีการระดมทรัพยากร กล่าวคือ

1) แนวการวิเคราะห์กระบวนการทางการเมือง มองว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่งผลโดยอ้อมต่อการสร้างสัมพันธภาพทางอำนาจที่ดำรงอยู่ในสังคมขึ้นมาใหม่ โดยส่งผลต่อขบวนการทางสังคมในลักษณะที่เอื้อให้เกิดหรือเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวประท้วงทางสังคม มากกว่าส่งผลกระทบโดยตรง

2) โครงสร้างโอกาสทางการเมือง แนวการวิเคราะห์กระบวนการทางการเมืองให้ความสำคัญกับมิติทางการเมือง และมิติเชิงสถาบัน โดยเป็นมิติที่เกิดขึ้นภายนอกขององค์กรการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งอธิบายว่า ขบวนการทางสังคมถูกกำหนดรูปแบบโดยชุดข้อจำกัดและโอกาสทางการเมือง

3) ขบวนการทางสังคมยังสามารถสร้างโอกาสทางการเมืองขึ้นเองได้จากการเคลื่อนไหวต่อสู้ รวมทั้งสามารถส่งต่อให้ขบวนการทางสังคมอื่น ๆ ได้อีกด้วย เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิทธิพลเมืองในสหรัฐอเมริกา ระยะต้นทศวรรษ 1960 ที่เคลื่อนไหวภายใต้กรอบประเด็นเรื่อง สิทธิ ซึ่งส่งผลทำให้เกิดการสร้างกรอบนิยามใหม่ให้กับคำว่า “สิทธิ” และยังทำให้ขบวนการทางสังคมอื่น ๆ ทั้งที่จัดตั้งมาก่อนหรือเพิ่งจัดตั้ง นำประเด็นเรื่องสิทธิ ไปเป็นประเด็นสำคัญในการเคลื่อนไหวของตนเองได้ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552 หน้า 93-110)

แนวการวิเคราะห์กระบวนการทางการเมือง จึงมองว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นรูปแบบหนึ่งของ “การเมืองมวลชน” (mass politics) กล่าวคือเน้นวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการทางสังคมกับรัฐ ทฤษฎีนี้มีสมมติฐานว่าโอกาสที่ขบวนการจะประสบความสำเร็จนั้นถูกกำหนดโดย “โอกาสทาง

การเมือง” ที่จะเอื้ออำนวย หรือในทางกลับกันภาวะที่สภาพการเมืองไม่เปิดโอกาสหรือไม่เอื้ออำนวย ถ้าหากรัฐบาลในขณะนั้นแข็งและจงใจจะกดขี่ควบคุมขบวนการทางสังคมต่าง ๆ โอกาสที่ขบวนการจะประสบความสำเร็จก็เป็นไปได้ยาก แต่ถ้ารัฐบาลในขณะนั้นอ่อน อาจเกิด “โอกาสทางการเมือง” เอื้ออำนวยให้ขบวนการเห็นช่องทางเรียกร้องได้สำเร็จ นักวิชาการในสำนักทฤษฎีนี้ มิใคร่สนใจประเด็นเรื่องการระดมทรัพยากร แต่พวกเขาเน้นไปที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างขบวนการกับรัฐ และวิถีทางที่ระบบการเมืองต่าง ๆ จะส่งผลต่อความสำเร็จ หรือความล้มเหลวของ “ขบวนการ” มากกว่า

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาที่ประมวลมิติต่าง ๆ ของการศึกษาผลสะท้อนไว้ค่อนข้างครอบคลุมคือ งานของ Kriesi Hanspeter, Koopmans Ruud, Jan willem Duyvendak และ Marco G. Giugni ได้เสนอกรอบในการนิยามหรือการชี้วัดผลสะท้อนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ค่อนข้างจะครอบคลุมว่าควรพิจารณาจากผลที่เกิดขึ้นใน 3 พื้นที่ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552, หน้า 184 – 187) คือ

- 1) ผลที่เกิดขึ้นภายในขบวนการทางสังคม
- 2) ผลที่เกิดขึ้นต่อระบบการเมือง
- 3) ผลที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะ

นอกจากนี้ ยังสามารถแบ่งระดับของการศึกษาผลสะท้อนออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่

- 1) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Internal Impacts of Social Movement Sector)
- 2) ผลสะท้อนที่เกิดขึ้นภายนอกขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (External Impacts of Social Movement Sector)

David S. Mayer และ Nancy Whittier ได้ศึกษาผลสะท้อนของขบวนการสตรีที่มีต่อการทำกิจกรรมของขบวนการเพื่อสันติภาพของอเมริกา ซึ่งผลจากการศึกษาในครั้งนี้ทำให้ Mayer และ Whittier เสนอรูปแบบการแบ่งระดับของการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้เคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมออกเป็น 3 ระดับ (David S. Meyer and Nancy Whittier, 1994, pp. 277 – 298) คือ

- 1) ระดับนโยบายสาธารณะ
- 2) ระดับวัฒนธรรม

3) ระดับของผู้ที่มีส่วนร่วมในขบวนการการจัดประเภทหรือกำหนดระดับการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้เคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่ได้หมายความว่า ผลสะท้อนในแต่ละประเภทหรือแต่ละระดับนั้นไม่มีความเกี่ยวข้องกันหรือแยกจากกันโดยเด็ดขาด เพราะในความเป็นจริง ผลสะท้อนในแต่ละประเภทต่างก็ส่งผลซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ การแบ่งประเภทหรือการกำหนดระดับในการศึกษาผลสะท้อนจากการต่อสู้เคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมยังต้องคำนึงถึงมิติของผลสะท้อนหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย

Richard Sullivan ได้ทำการศึกษาขบวนการต่อต้านร่างกฎหมายแรงงาน CPE ในฝรั่งเศส ช่วงเดือนมีนาคม ค.ศ. 2006 ที่กำหนดให้คนงานที่มีอายุต่ำกว่า 26 ปี จะมีช่วงทดลองงานนาน 2 ปี ซึ่งในระยะเวลาดังกล่าว นายจ้างสามารถเลิกจ้างได้โดยไม่ต้องมีคำอธิบายหรือคำเตือนใด ๆ ซึ่งหลังจากที่รัฐบาลประกาศร่างกฎหมายนี้ออกมาก็ทำให้นักเรียนมัธยมนักศึกษาและคนงานออกมาประท้วงกฎหมายฉบับนี้อย่างรุนแรง เกิดการรวมตัวยึดที่ทำการของมหาวิทยาลัยและนำไปสู่การรวมตัวประท้วงตามเมืองต่าง ๆ ตามมาอีกหลายเมือง โดยสหพันธ์แรงงานและองค์กรนักศึกษาสามารถช่วยกันระดมมวลชนได้ถึง 1.5 ล้านคน แต่รัฐบาลฝรั่งเศสยังคงยืนยันที่จะออกกฎหมายนี้ ในขณะที่การประท้วงเริ่มรุนแรงมากขึ้น รัฐบาลฝรั่งเศสจึงยอมปรับเปลี่ยนเงื่อนไขระยะเวลาการทดลองงานให้คงเหลือ 1 ปีและการเลิกจ้างต้องมีเหตุผล แต่ฝ่ายผู้ประท้วงก็ยังไม่ยินยอมรับข้อเสนอ โดยที่ฝ่ายนักเรียนและนักศึกษายังคงเดินหน้าต่อสู้อย่างเข้มแข็ง มีการปิดกั้นเส้นทางคมนาคม เช่น ทางรถไฟและมอเตอร์เวย์ โดยที่การประท้วงยังคงดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ จนมีการนัดหยุดงานครั้งใหญ่ และมีผู้เข้าร่วมถึง 3 ล้านคน ทำให้การจราจรทั้งทางบก ทางน้ำและทางอากาศไม่สามารถใช้งานได้ ซึ่งแรงกดดันนี้เองที่นำไปสู่การตัดสินใจถอนร่างกฎหมายของรัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งผลจากการศึกษาของ Sullivan พบว่า การรวมตัวอย่างเข้มแข็งและเด็ดเดี่ยวของขบวนการนักเรียนนักศึกษา และพลังของการสนับสนุนจากกลุ่มคนงานเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเคลื่อนไหวครั้งนี้ประสบความสำเร็จ นอกจากนี้ เหตุการณ์รุนแรงที่เกิดขึ้นยังนำไปสู่การแตกแยกของพรรคร่วมรัฐบาล โดยเฉพาะพรรคสังคมนิยมและพรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสที่เข้าร่วมเรียกร้องให้รัฐบาลถอนร่างกฎหมายฉบับนี้ด้วย (Richard Sullivan, 2009, pp. 239 – 260)

ผลจากการศึกษาของ Gamson และ Modigliani ได้แสดงให้เห็นว่าสื่อเป็นตัวแปรที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างระบบความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมที่จะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ค่านิยมและความคิดเห็นของผู้คนในสังคม ซึ่งวาทกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายต่อต้านการใช้พลังงานนิวเคลียร์จะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทที่เกิดขึ้น เช่น ถ้าอยู่ในช่วงที่มีอุบัติเหตุเกิดขึ้นจากโรงไฟฟ้าพลังงานนิวเคลียร์ก็จะเห็นวาทกรรมที่ต่อต้านพลังงานนิวเคลียร์ปรากฏขึ้นตามสื่อต่าง ๆ แต่ถ้าไม่ได้อยู่ในช่วงเวลาดังกล่าววาทกรรมที่สนับสนุนพลังงานนิวเคลียร์เพื่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีก็จะปรากฏขึ้นตามสื่อต่าง ๆ เช่นกัน

Polletta Francesca และ James M. Jasper ได้ทำการศึกษาการสร้างอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) ภายในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งอัตลักษณ์ร่วมในที่นี้หมายถึงความรู้สึกร่วมกันของปัจเจกบุคคลที่เชื่อมโยงกันในลักษณะที่เป็นประชาคม กลุ่ม สถาบัน โดยกลุ่มคนเหล่านี้ยอมรับการเป็นสมาชิกร่วมกันและร่วมกันสร้าง/ผลิตวัฒนธรรม การเรียกชื่อสัญลักษณ์ ตลอดจนมีความสนใจและมีเป้าหมายร่วมกัน ซึ่งผลจากการมีอยู่ของอัตลักษณ์ร่วมภายในกลุ่มก็อาจจะนำไปสู่การสร้างองค์กรที่เป็นทางการเพื่อทำการต่อสู้จากการถูกเอารัดเอาเปรียบ การไม่ได้รับการยอมรับและสามารถเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไปสู่การยอมรับของสังคมนอกจากนี้ ยังช่วยสร้างความเข้าใจให้กับปัจเจกบุคคลภายนอกกลุ่มอีกด้วย (Polletta Francesca and James M. Jasper, 2001, pp. 283 – 305.)

Jason Park ได้ทำการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของเกย์กลุ่มหนึ่งในอเมริกา โดยทำการวิเคราะห์การสร้างอัตลักษณ์ร่วมและการต่อสู้เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของกลุ่มเกย์ พบว่า บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่ม เมืองขนาดใหญ่หรือพื้นที่ที่มีชุมชนเกย์หรือมีเกย์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากจะทำให้กลุ่มเกย์มีความเชื่อมั่นและปรากฏอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มเกย์อย่างชัดเจน พวกเขาเลือกที่จะตอบโต้และจัดตั้งองค์กรเกย์เพื่อพัฒนากลยุทธ์ในการประท้วงและสร้างประเด็นสาธารณะด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อเรียกร้องสิทธิพลเมืองและหลีกเลี่ยงสภาพของชนกลุ่มน้อยในสังคม โดยวาทกรรมที่พวกเขาสร้างขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารกับสาธารณชนคือ “วาทกรรมของผู้ถูกกระทำ” ที่สื่อออกไปเพื่อให้คนในสังคมเชื่อตามว่า กลุ่มของตนเองเป็นเพียงแค่คนกลุ่มน้อยที่ถูกรังแก เหตุผลที่พวกเขาต้องลุกขึ้นมาต่อสู้ก็เพราะพวกเขาไม่ได้รับความเป็นธรรมจากสังคมพวกเขาจึงต้องเรียกร้องสิทธิให้ตนเอง ขบวนการนี้สื่อสารกับสาธารณชนด้วยการสร้างภาพลักษณ์ที่น่าสงสารเพื่อตอบโต้กลุ่มคนที่คัดค้านเรื่องสิทธิของเกย์ นอกจากนี้ พวกเขายังใช้พื้นที่ของสื่อในการนำเสนออัตลักษณ์ของเกย์ รวมทั้งส่งเสริมให้ห้องสมุดท้องถิ่นมีหนังสือที่นำเสนอปัญหาทุกด้านของการเป็นคนรักร่วมเพศเดียวกัน (Jason Park, 2003, pp. 81 – 97)

